

7. Kashapova L.M. *Inklyuziya v sisteme professional'nogo obrazovaniya: postanovka i videnie problemy* // Vestnik UGAES. Nauka. Obrazovanie. Ekonomika № 1. - 2012. - S. 105-110.
8. *Inklyuzivnoe obrazovanie: Strategii ODV dlya vseh detej* / Peters Sijzen Dzh./ Pod red. T.V.Marzhenko, V.V.Mitrofanenko, V.S.Tkazhenko; per. s angl. Yu.V.Melinik. – Stavropoli: 2010
9. Borisova N.V., Prushinskij S.A. *Inklyuzivnoe obrazovanie: klyucheveye ponyatiya*. Moskva: Vladimir: Tranzit – IKS, 2009
10. Hafizullina I.N. *Formirovanie inklyuzivnoj kompetentnosti budushchih uchitelej v processe professional'noj podgotovki*. Avtoreferat dissert.k.p.n., M.2008
11. Lihodedova L.N. *Teoriya i praktika inklyuzivnogo obrazovaniya: uchebnoe posobie dlya gruppy special'nostej «Obrazovanie»* / L.N. Lihodedova - Kostanaj: KGPI, 2017. – 165 s.
12. Ahaminova A.F., Berbekova H.M. *Pedagogicheskie usloviya proektirovaniya inklyuzivnogo obrazovaniya/Inklyuzivnoe obrazovanie: rezul'taty, opyt i perspektivy:materialy II Vserossijskogo Foruma s mezhdunarodnym uchastiem (26–27 noyabrya 2020 g., Nal'chik)* / O.I.Mihajlenko (otv. redaktor); Ministerstvo nauki i vysshego obrazovaniya, Kabardino-Balkarskij gosudarstvennyj universitet im. H.M. Berbekova. – Nal'chik:Kab.-Balk.un-t,2021. – 352 s.

МРНТИ: 14.15.01

<https://doi.org/10.51889/2959-5762.2024.81.1.009>

К.К. Муканова^{1*}

¹ Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті,
Семей қ., Қазақстан

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ОҚЫТУ МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ

Аңдатпа

Мақалада қазақ тілін оқыту әдістемесі бойынша ғылымының негізін қалаған ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының тәжірибелік ұстанымдарға бай әдістемелік еңбектері талданады. Ахмет Байтұрсынұлы тұжырымдауынша, білім берудің басты өзегі мектепке аса тәжірибелі, білімді мұғалім, білім беруге қажетті деген құрал-жабдықтар, бағдарламалар, оқытуға сай келетін оқу құралдары аса қажет деп есептеген. Осындай басымдықтарды алға жылжыту және дайындау мақсатында ерен еңбек еткен және еңбек жолында өз мақсатына жеткен.

Сонымен қатар мақалада балалардың сауатын ашу үшін дайындаған «Оқу құралы», қазақ тілін пән ретінде оқытатын «Тіл – құрал» оқулықтары қарастырылады. Аталған оқулықтарды меңгертуге бағытталған, оқытудың практикалық жағын қарастырған «Баяншы», «Тіл жұмсар» сияқты еңбектеріндегі оқыту мәселесі қозғалады. Оқулықтарынан басқа да білім беру, оқыту мәселесін көтерген мақалалары талданады. Мақалаларында ғалым ана тілімізді қандай әдіс-тәсілдермен оқыту керек, мектеп керектері не, бастауыш мектептің маңызын көрсете отырып, жалқылау әдісі, сауаттау әдісі, дыбысты, жалқылау-жалпылаулы әдіс, көрнекілік әдіс сияқты оқыту әдістерін талдап көрсетеді.

Ғалымның қарастырылған әдістемелік еңбектерінде көтерілген мәселелердің қазіргі білім беру жүйесінде ұстанған талаптарымен үндестігі талданады. Қазіргі білім беру жүйесіндегі айтылып жүрген негізгі ерекшеліктер ғалым еңбектерінде көрініс тапқан. Мысалы, жаңартылған білім беру жүйесінің негізгі ерекшеліктеріне сай білімнің үзіліссіз тізбек тәріздес берілуі керек, баланың жас ерекшелігін ескеру қажет, білімнің жеңілден күрделіге қарай берілуі тиіс, бала білімді өзбетімен алу керек, оқушы алған білімін тәжірибеде, күнделікті өмірде қолдана білу керек деген сияқты қағидалар ұстанады. Осы ерекшеліктер мен ұстанымдар Ахмет Байтұрсынұлының әдістемелік еңбектерінде, оқыту жайындағы мақалаларында жан-жақты талданып, қарастырылған. Мақалада ғалымның еңбектерінен мысалдар келтіріліп дәлелденеді.

Түйін сөздер. оқыту мәселесі, білім беру жүйесі, оқыту қағидалары, жаңартылған білім беру жүйесі, оқыту әдістері.

Муканова К.К.^{1}*

*¹Университет имени Шакарима г. Семей
г. Семей, Казахстан*

ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ В ТРУДАХ АХМЕТА БАЙТУРСЫНОВА И НАЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье анализируются методические труды основоположника науки по методике преподавания казахского языка Ахмета Байтурсынова, богатые практическими принципами. Ахмет Байтурсынович считает, что главным ядром образования является то, что школе очень нужен опытный, образованный учитель, необходимое для образования оборудование, программы, учебные пособия, соответствующие обучению. С целью продвижения и подготовки таких приоритетов он трудился и достиг своей цели в трудовой деятельности.

Также в статье рассматриваются учебники «Оку құралы», подготовленные детьми для раскрытия их грамотности и «Тіл – құрал» для изучения казахского языка как предмета. Затронуты вопросы обучения в таких трудах, как «Баяншы», «Тіл жұмсар», которые направлены на освоение данных учебников, рассмотрели практическую сторону обучения. Кроме учебников анализируются статьи, поднимающие проблему обучения. В своих статьях ученый анализирует такие проблемы как методы обучения, метод обучения родному языку, что нужно школе, значение начальной школы, обобщенный метод, наглядный метод.

В рассмотренных методических трудах ученого анализируется согласованность поднятых вопросов с требованиями, предъявляемыми в современной системе образования. Основные особенности современной системы образования нашли отражение в трудах ученого. Например, в соответствии с основными особенностями обновленной системы образования необходимо непрерывная спиральная передача знаний, учитывать возраст ребенка, передавать знания от легких к сложным, ребенок должен получать знания самостоятельно, ученик должен уметь применять полученные знания на практике, в повседневной жизни. Эти особенности и принципы всесторонне проанализированы и рассмотрены в методических трудах Ахмета Байтурсынова, статьях по обучению. В статье приводятся примеры из трудов ученого.

Ключевые слова: проблема обучения, система образования, принципы обучения, обновленная система образования, методы обучения.

Mukanova K.K.^{1}*

*¹Shakarim Semey University
Semey, Kazakhstan*

PROBLEMS OF LEARNING IN THE WORKS OF AKHMET BAITURSYNOV AND THE NATIONAL EDUCATION SYSTEM

Abstract

The article analyzes the methodological works of the founder of science on the methodology of teaching the Kazakh language Akhmet Baitursynov, rich in practical principles. Akhmet Baitursynov believes that the main core of education is that the school really needs an experienced, educated teacher, the equipment necessary for education, programs, textbooks that correspond to training. In order to promote and prepare such priorities, he worked and achieved his goal in his work.

The article discusses the textbooks "Oku Kuraly", prepared by children for the disclosure of their literacy and "Til - Kural" for the study of the Kazakh language as a subject. The issues of teaching in such works as "Bayanshy", "Til Zhumsar", which are aimed at mastering these textbooks, considered the practical side of learning. In addition to textbooks, articles that raise the problem of learning are analyzed. In his articles, the scientist analyzes such problems as teaching methods, the method of teaching the native language, what the school needs, the meaning of primary school, generalized method, visual method.

In the considered methodological works of the scientist, the consistency of the issues raised with the requirements imposed in the modern education system is analyzed. The main features of the modern education system are reflected in the works of the scientist. For example, in accordance with the main features of the updated education system, it is necessary to continuously spiral knowledge transfer, take into account the age of the child, transfer knowledge from easy to difficult, the child should receive knowledge independently, the student should be able to apply the knowledge gained in practice, in everyday life. These features and principles are comprehensively analyzed and considered in the methodological works of Akhmet Baitursynov, articles on training. The article provides examples from the works of the scientist.

Keywords: the problem of learning, the education system, the principles of learning, the updated education system, teaching methods.

Негізгі ережелер. Қазақ әдістемесі ғылымының негізін қалаған ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының іргелі педагогикалық мұрасын талдап, ғалымның әдістемелік еңбектерінде көтерілген мәселелердің қазіргі білім беру жүйесінде ұстанған талаптарымен үндестігін зерделеу зерттеу жұмысының нысаны болды. Ұлт ұстазы қазақ әліпбиінің ерекше үлгісін жасап, жастардың өз тарихи төл жазуын қабылдауына зор үлесін қосты. Сонымен қатар, ол тілдік ұғымдарға ғылыми тереңдікпен әрі қазіргі ғылым үшін маңызды анықтамалармен толықтырғанымен ерекшеленеді. Жаңа заманға үздіксіз бейімдеуде оқыту ісінің маңыздылығын ашып көрсеткен Ахмет Байтұрсынұлы оған байланысты өзекті мәселелерді кешенді талдап, нақты жүзеге асыруда айрықша еңбек еткен ұлт жанашыры екенін көруге болады.

Бүгінгі таңда ұлт ұстазының педагогикалық-ағартушылық бағыттағы ғылыми еңбектері білім беру мекемелерінің оқу-тәрбие үдерісінде кеңінен пайдалану болашақ шығармашыл мамандарды қалыптастырудың кепілі болып табылары сөзсіз жайт. Демек, Ахмет Байтұрсынұлы ұлт ұстазы, әдебиетші ғалым - теоретик ғана емес, сонымен қатар ұлттық оқу-ағарту саласының дамуының негізін қалаған кемеңгер ғалым. Осы орайда Ахмет Байтұрсынұлының артында қалдырған «Тіл – құрал», «Оқу құралы», «Тіл жұмсар», «Жаңа әліпби» сынды еңбектері бүгінгі ұлттың асыл қазынасы ретінде келешек ұрпаққа мол тәжірибе, білім нәрімен сусындатын ғибраты мол мұра болып табылады.

Кіріспе. Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ халқының әлеуметтік өмірі мен мәдениетінің қалыптасып, дамуына бүкіл саналы ғұмырын арнаған қоғам қайраткері, кемеңгер тілші-ғалым, әдебиеттанушы, ғұлама түрколог. Заңғар жазушы М.Әуезов атап көрсеткендей, қазақ халқының «рухани көсемі» болған А.Байтұрсынұлы қазақтың ұлттық ғылымының негізін салды. Халқына қалтқысыз қызмет еткен ғұлама ғалымның оқыту мәселесі саласындағы құнды мұрасын қазіргі ұлттық білім беру жүйесімен сабақтастырып зерделеу әр ахметтанушы маманның алдындағы зор міндет болып қала береді.

Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ тілін оқыту әдістемесін жаңа сипатта ұсынып, әдістеме ғылымының негізін қалаған реформатор, алты миллион қазаққа түсінікті ұлттық жазу жасап, қазақ балаларының өз ана тілінде сауат ашуына бар күш-жігерін сарп еткен педагог, мектептерде қазақ тілінде сауат аштыратын «Әліпбидің» және оны ары қарай жетілдіріп оқытатын бірнеше оқулықтардың авторы. Бүгінгі таңда тұтас бір білім беру ұйымдары атқарып отырған педагогтік, ағартушылық саласындағы ерен еңбекті бір ғана тұлғаның атқарғаны таң қаларлық жағдай.

Ағартушы-педагог А.Байтұрсынұлының еңбектерін зерделеу 1919 жылы басталғанымен, толыққанды зерттеп, саралау тәуелсіздік алғаннан кейін мүмкін болды. Тек тоқсаныншы жылдардан бастап ғалым еңбектері жаңаша қырынан жан-жақты талдана бастады. Ғалымның педагогикалық, шығармашылық мұраларын зерттеп, келешек ұрпаққа танытып, олардың бойына дарыту мақсатында қыруар еңбектер жасалды және жасалуда. А.Байтұрсынұлының ғылыми мұрасын зерттеушілер қатарын Р.Сыздықова, Н.Оралбаева, С.Кәкішев, Р.Нұрғали,

Т.Кәкішев, К.Сағадиев, А.Ісмақова, Қ.Сәрсекеев, Ө.Әбдиманұлы, Р.Имағанбетова т.б. сияқты ғалымдер легімен толтыра беруге болады.

1985 жылдан бастап ғалымның ағартушылық қызметі, қоғамдық қайраткерлігі, шығармашылығы т.б. қатысты 26 кандидаттық диссертация, 20 докторлық диссертация қорғалды [1, 161б]. Соның ішінде, әдістемелік, педагогикалық, ағартушылық қызметін зерттеп, әдістемелік мұрасының бүгінгі күнгі маңызын зерделеген зерттеулер қатарына А.С. Қыдыршаевтің «Ахмет Байтұрсынұлының әдістемелік мұрасы» (1995), Р.С. Үсембаеваның «Ахмет Байтұрсынұлы мұралары арқылы бастауыш сынып оқушыларын адамгершілікке тәрбиелеу» (1999), Б.И. Иманбекованың «Ахмет Байтұрсынұлының тәлімдік ой-пікірлерін педагогикалық колледждердің оқу-тәрбие ісіне енгізу жолдары» (2000), К.Т. Ыбырайжановтың «Ахмет Байтұрсынұлының білім жайлы педагогикалық мұралары» (2001), Ф.К.Қайырханованың «Қазақстанда мәдени ағарту мекемелері жүйесінің қалыптасуы және дамуы (1920-1932жж.)» (1993), М.А. Басшыбаеваның «Қазақстан Республикасының білім беру саясатының қалыптасуы» (1998), Ө.К.Оңалбекованың «Қазақ ағартушыларының ұлттық сана-сезімді қалыптастырудағы орны мен рөлі» (1999), Б.С. Байменованың «Алаш-орда қайраткерлерінің педагогикалық мұрасы» (2002) және т.б. кандидаттық зерттеулерін атауға болады. Аталған ғылыми ізденістерде педагог-ғалымның өмір сүрген кезеңіндегі әдістеме ғылымының дамуы, оқу-ағарту жүйесінің қалыптасу тарихы, ғалымның әліппе мен оқу құралдарының әдістемелік қырлары, тәлімдік көзқарастары сияқты мәселелер талқыланады. А.С. Қыдыршаев өзінің кандидаттық диссертациясында Ахмет Байтұрсынұлының әдістемелік еңбектеріне сараптамалық салыстырмалы талдаулар жасай келе, «Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ тілін оқыту әдістемесінің іргетасын қалаушы» екендігін ғылыми тұрғыда дәлелдейді [2, 24б].

«Қазақ тілін оқыту әдістемесі ілімі саласында синтетикалық, аналитикалық, аналитика-синтетикалық оқыту әдісі жөнінде алғаш әдістемелік тұрғыда пайымдау жасаған, түсінік берген, әдістердің анықтамасын қорытқан әдіскер – Ахмет Байтұрсынұлы. Сондай-ақ, аталған әдістердің жалпылау, жиылыңқы әдіс, жалқылау, айырыңқы әдіс, жалқылаулы-жалпылау, айырыңқы-жиырыңқы әдіс, көрнекілік әдіс деген қазақша ғылыми аталымдарын (терминдерін) да тұңғыш қолданысқа енгізген де Ахаң. Бір ғажабы ғалым әрбір әдістемелік пікірін өзге алуан тілдің ерекшеліктерімен, қолдану тарихындағы тәжірибелерімен салыстыра қараған»-деп, ғалым Ахмет Байтұрсынұлының әдістемелік еңбектеріне өзіндік баға берген [3, 324б].

Ғылыми еңбектерді зерделей отыра, Ахмет Байтұрсынұлы Қазақстанда ұлттық білім беру жүйесінің негізін қалаған ғалым деп толық айта аламыз. Себебі қазіргі ұлттық білім беру жүйесіндегі элементтер ғалым еңбектерінде жан-жақты талданған. Өз заманында Ахмет Байтұрсынұлы көтерген маңызды мәселелер қатарына төмендегілерді жатқызамыз:

1. Ұлттық жазу жүйесі бойынша білім беру.
2. Ұлттық негіздегі оқулық, оқу-әдістемелік құрал, бағдарлама.
3. Мектеп керектері.
4. Мектеп ісін жандандыратын мұғалімдер.

Аталған мәселелер бүгінгі күні де өзектілігін жойған жоқ. Мектепте, әсіресе, бастауыш білім тек ұлт тілінде, ана тілінде берілуі керек. Оқушы білімді алдымен ана тілінде алу керек, одан кейін басқа тілдерді меңгеруге мүмкіндік алуы қажет деген тұжырымы қазіргі білім беру жүйесінің негізіне айналды. Осылайша, Ахмет Байтұрсынұлы еңбектерінде қарастырылған мәселелердің қазіргі білім беру жүйесінде маңызын жоймағандығын көрсетеді.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу жұмысының нысаны қазақ әдістемесі ғылымының негізін қалаған ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының бай әдістемелік еңбектерін талдап, ғалымның әдістемелік еңбектерінде көтерілген мәселелердің қазіргі білім беру жүйесінде ұстанған талаптарымен үндестігін анықтау болғандықтан, зерттеу теориялық және практикалық зерттеу әдістері негізінде жүргізіледі. Теориялық зерттеу барысында көтеріліп

отырған мәселе бойынша ғылыми-педагогикалық әдебиеттерге талдау жасалынды. Зерттеу материалдары ретінде Ахмет Байтұрсынұлының қазақ тілі мен оқу-ағарту саласына қатысты еңбектері жинақталған «Тіл тағылымы» басшылыққа алынды.

Нәтижелелер мен талқылау. А.Байтұрсынұлы 1895 жылы Орынбордағы мұғалім дайындайтын мектепті бітіріп, ағартушылықпен он үш-он төрт жыл айналысады, яғни 1895-1909 жылдары бастауыш мектепте және бес-алты жылдық екі сыныптық училищеде мұғалім болады. Осы уақыт аралығында ол оқытудағы қиындықтарды, қажеттіліктерді, мектеп мәселелерін жақсы білді. Ол 1920 жылы Қазанда шыққан қазақ мұғалімдері үшін дайындалған «Баяншы» әдістемелік еңбегінің сөз басында «Он төрт жыл бала оқытып аңғарған, сезген, білген, іс көргендігім болса да, әліппе мінсіз болады демеймін» деп жазуының өзі, мектеп мәселелерін жақсы білгендігін көрсетеді [4, 324б]. Ол бала оқыту үшін қажетті әліпбидің қажеттілігі, дұрыс жазу емлесінің қажеттілігі, қазақ балаларының сауатын ашатын «Әліппенің» қажеттілігі, қазақ тілін танытатын оқулықтың қажеттілігі, ол оқулықтарды меңгертуге негізделген әдістердің қажеттігі сияқты мәселелерді жақсы білді. А.Байтұрсынұлы осы жоқтарды түгендеу, мектепте не нәрсені және оны қалай оқыту керек деген сұрақтың шешімін табу мақсатында тынымсыз еңбек етеді.

1910 жылдардан бастап қазақ графикасымен айналыса бастайды. Себебі сауат ашуды жолға қоюдың оңтайлы жолы оның халыққа түсінікті, сөздің айтылу жүйесін жеңілдететін алатын әліпби керектігін жақсы түсінді. Сондықтан сол кезеңде қазақтар пайдаланып отырған араб жазуының сауат ашуда тиімсіз екендігін түсінеді және оны қазақ тілінің дыбыс жүйесіне икемдеп дайындайды. Ал 1912 жылдан бастап қазақ әліпбиі жаңа жазу ретінде қолданыла бастайды. Көптеген қазақ мектептері осы жаңа әліпбиді пайдаланады. Бұл әліпби 1926 жылға дейін қолданыста болғанын тарихтан жақсы білеміз.

Әліпбимен қатар, оны үйрететін оқулықтың қажеттігін түсінген А.Байтұрсынұлы «Оқу құралын» (қазақша әліфбе) дайындайды. Ол 1912 жылы Орынборда 40 беттік көлемде басылады. 1912-1926 жылдар аралығында «Оқу құралы» 7 рет қайта басылып шығады. Әр шыққан оқу құралы толықтырылып, алдындағы кемшіліктер жойылып отырылған. Мысалы, 1912-1925 жылдар аралығында шыққан басылымдардың бет сандары әртүрлі, 40 бет, 96 бет, 98 бет, 95 бет, 70 бет, 72 беттен тұрады [5]. Ал 1926 жылы шыққан «Жаңа әліп-би» алдыңғы әліппелердің толықтырылған, өңделген, қазақ баласының ұғымына, ұғынуына сай дайындалған оқу құралы болды. Осы әліппенің шығарушысынан деген алғысөзінде А.Байтұрсынұлы өзі де айтып кетеді: «Бұл әліп-би кітабы жаңа әдіске көшу жүзіндегі көңіл тілегімен қолқысқалығын бір-біріне жанастырып жақындату шарасын табу түрде шығарылып тұр. Үйрету жағынан «дыбыс әдісі» мен «тұтас оқу» әдісінің екеуіне бірдей жарарлығы көзделді. Мазмұн жағынан қазақ жағдайына жанастырылып, жаңа програмша болуы көзделді» [4, 50б] деп, жаңа оқу құралының негізгі өзгешеліктерін баяндайды. Сонымен бірге, ғалым оны ары қарай жетілдіру мақсатында мұғалімдерден екі құралдың, «Оқу құралы» мен «Жаңа құралдың» қайсысының бала оқытуға жеңіл, қай оқу құралды пайдаланғанда оқу мен жазуды үйрену оңайға соғатыны туралы ой бөлісулерін сұрайды. Яғни, оқу құралын ары жетілдіру, тиімділігін арттыру мақсатын да көздейді [4, 50б].

Осы жаңа әліпбиге жақсы баға берген: «Жаңа құрал. Қазақ тұрмысына үйлесімді суреттері бар. Емлесі жаңа. Қазақстан Білім ордасы мектептерде қолдануға ұйғарған... Бірақ соңғы кездерде жаңа тәртіптер шыға бастағаннан кейін ол «Әліп-би» әдіс жөнінен де, мазмұн жағынан да ескірген. Мынау жаңа «Әліп-би» бұрынғысынан қай ретте болса да артық. Бұл «Әліп-би» мазмұны қазақ жағдайына қарай, Мемлекет Білім Кеңесінің жаңа программасына үйлесімді болып шыққан. Әңгімелері балалар үшін қызық, жеңіл, заманға лайық «Әліп-би» көңілдегідей болып шыққан» [4, 20б].

Бұл әліппе бүгінгі күні де өз өзектілігі мен маңызын жойған жоқ деп айта аламыз. Сол себептен «Әліппе» оқулығының А.Байтұрсынұлы әдісін басшылыққа ала отырып, қайта әзірлеу қажеттігі туралы мәселенің көтерілуі, ғалым еңбектерінің өміршеңдігін көрсетеді.

А.Байтұрсынұлы әліппелерді ғана дайындап қана қоймай, онымен бірге оны меңгертудің, үйретудің жолдарын көрсететін осы әліппеге қосымша әдістемелік құрал да дайындаған және оны әліппемен қатар шығарған. Мысалы, жоғарыда аталған «Баяншы» әдістемелік еңбегі осы әліппені үйретудің жолдарын көрсеткен еңбек болды. Ол жөнінде, алғашқы шыққан «Оқу құралының» титул бетінде былай дейді: «Бұл алифбадағы қай харіф қандай дыбыстың белгісі, олар қай орында қалайша жазылмақшы һәм балалар алифбаға түспей тұрып дыбыспен қалай жаттықпақшы – бұлар жайын «Баяншы» деген кітапшадан қараңыз» [4, 336]. Бұдан, оқу құралымен қатар оны үйретудің жолын көрсетеін әдістемелік құралдың бірге дайындалғанын көреміз.

Қазақ балаларының сауатын ашатын әліппе дайындағаннан кейін ғалым енді оны ары қарай жетілдіру, қазақ тілі пәнін оқытатын оқулық дайындаудың маңызын ұғынады да, оқулық жазуға кіріседі. Ол жөнінде былай дейді: «Қазақтың бастауыш мектебінде басқа білімдермен қатар, қазақ тілінің наху, сарфы да үйретілерге керек. Үш жылдық бастауыш мектептегі оқуға шамалап, қазақ тілінің наху, сарфын бөліп, балаларға оқытуға ыңғайлы түрмен осы «Тіл – құрал» деген кітапшаларды шығарудамыз» [4, 1426]. Осы оқулықтың 1-бөлімі 1915 жылы, 2-бөлімі 1914 жылы (алдында дайындалған), 3-бөлімі 1916 жылы басылып шығады.

Ахмет Байтұрсынұлы «Тіл – құрал» оқулығының да меңгерту жолын көрсететін әдістемелік қосымшасын қоса дайындайды. Оны 1928 жылы «Тіл жұмсар» деген атпен сөйлеу, оқу, жазу тілін жұмыс тәжірибесі арқылы танытатын 1-інші кітап деп шығарады. «Тіл жұмсар» жөнінде ғалым: «Бұл «Тіл жұмсар» деп ат қойып отырған кітап ана тілін жоғарыда айтылған жаңа жолмен үйретуге ыңғайланып шығарылған. Мұндағы білім – «Тіл – құралдағы» білім, бірақ сол білімді мұнда үйрету жолы басқа.

«Тіл – құрал» қазақ тілі қандай құрал екендігін тұтас түрінде таныту үшін түрлі бөлшектерін, тетіктерін ұсағын ұсағынша, ірісін ірісінше жүйелі тұрған орнында алып көрсетіп танытады. «Тіл жұмсар» сол үлкен құралдың бөлшектерін, тетіктерін балаға шағындап бөлек-бөлек ойыншық сияқты құрал жасап, соларды танытып, соларды жұмсарту арқылы барып үлкен құралды танытады», - дейді [4, 336].

«Тіл жұмсар» 3 бөлімнен тұрған, тек 3-ші бөлімі дайындалып үлгермеген немесе бізге жетпеген. Үш бөлім бірін-бірі толықтырып, жетілдіріп отырады. 1-бөлімі 1928 жылы 46 бет көлемінде, 2-кітабы 1929 жылы 90 бет көлемінде Қызылорда қаласында басылып шыққан.

Ахмет Байтұрсынұлының бұдан басқа бізге жетпеген «Әліппе астары», «Нұсқаушы» деген әдістемелік еңбектері бар. Оған дәлел, Абай атындағы ұлттық педагогикалық университетінің мұрағатында сақталған құжатта Ахмет Байтұрсынұлы «Әліппе астарын» әдістемелік нұсқау деп көрсеткен [5].

Ахмет Байтұрсынұлының ғылыми-әдістемелік мұраларының ішінде жоғарыда аталған еңбектерімен қатар, әр жылдары жарияланған «Қай әдіс жақсы» («Жаңа мектеп», 1928, №4), «Жалқылау (айырыңқы) әдіс» («Жаңа мектеп» 1928, №1), «Дыбыстарды жіктеу туралы», «Жазу тәртібі» («Айқап», 1912, №4-5), «Жазу мәселесі» («Қазақ», 1913, №35), «Оқу жайы» («Қазақ», 2013, №11), «Қазақша оқу жайынан» («Қазақ», 1913, №26), «Бастауыш мектеп» («Қазақ», 1914, №61), «Мектеп керектері» («Қазақ», 1914, №61), «Баулу мектеп қандай болу керек?» («Жаңа мектеп», 1925, №1) сияқты мақалаларының маңызы ерекше. Бұл мақалаларда ана тілімізді қандай әдіс-тәсілдермен оқыту керек, мектеп керектері не, бастауыш мектептің маңызын көрсете отырып, жалқылау әдіс, сауаттау әдісі, дыбысты жалқылау-жалпылаулы әдісі, көрнекілік әдіс сияқты оқыту әдістерін талдап көрсетеді. Ғалым «Қай әдіс жақсы» атты мақаласында Л.Толстойдың «Олақтықтың белгісі – бір ғана әдісті болу, шеберліктің белгісі – түрлі әдісті болу» деген ойымен келісе отырып, «Әдіс – керекшіліктен шығатын нәрсе. Әдістің жақсы-жаман болмағы жұмсалатын орнының керек қылуына қарай», - деп жаман әдіс деген болмайды [4, 3576], тек оны керек жерінде дұрыс қолдану қажеттігін, бір тілді үйретуге қолайлы болған әдіс, келесі бір тіл үйретуде қолайсыз

болады деген ой түйіндейді. Бұл тұжырым – біздің оқыту саламызда ойға ұстайтын, ұстанатын тұжырымыз болу керек. Шеттен келген неше түрлі әдістердің тиімді бола бермейтінін есте, естен шығармағанымыз жөн.

Біз осы мақалада Ахмет Байтұрсынұлының әдістемелік ғылыми-еңбектерін тізіп қана шыққандай болдық. Ал осы жоғарыда аталған әр еңбекті, әр мақаланы жан-жақты зерттеу, оны өз тәжірибемізге енгізу күн тәртібінен түспейтін мәселе болу керек деп есептейміз. Өйткені ғалымның еңбектерінде айтылған кез келген тұжырым, ой-пікір өте маңызды әрі құнды болып табылады.

Еліміздің білім беру жүйесіне жаңартылған білім беру мазмұнына көшті, сондықтан Кембридж жүйесі негізінде т.б. оқытып жатырмыз. Жаңа оқыту жүйесінің бірқатар ерекшеліктері бар. Алайда, осы оқытудағы ерекшеліктер, ережелер, ұстанымдар А.Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, Х.Досмұхамедұлы сияқты ғалымдардан бастау алатынын біріміз білсек, біріміз біле бермейміз. Бір ғасыр бұрын жасап, айтып кеткен ғалымдарымыздың мұраларына зер салып қарамай, шетелдің әдістемесі керемет деп тандай қағатынымыз да жалған емес. Осы орайда жаңартылған білім беру жүйесінің ерекшеліктерін А.Байтұрсынұлының еңбектерімен салыстырып көруге тырысайық.

Біріншіден, жаңартылған білім беру жүйесінің ең басты ерекшелігі, білім тізбек тәріздес үзіліссіз берілуі керек [6], өз кезегінде ғалым еңбектерін осы ерекшеліктерді ескере отырып дайындаған. Мысалы, «Тіл жұмсардың» дәйектемесінде А.Байтұрсынұлы былай дейді: «Жаңа бір ескертетін нәрсе – 1-інші бөлімде берілген тіл тану білімі «Өліпбидегі» әңгімелермен байланысқан. Оны осы ретте басқа кітаптардағы әңгімелермен байланыс-тыруға болады», «Онан арғысын 2-ші «Тіл жұмсар» мен толықтырып, үшеуінің көлеміндегі нәрседен емленің 90% білімін толық алуға болады. Онан әрі қалған 10% білімін 3-інші «Тіл жұмсар» беруге тиіс» [4, 339б]. Көріп отырғанымыздай, ғұлама ғалым берілетін білім, жасалатын тәжірибелік жұмыс бір-бірін толықтырып, өзара жалғасуын атап көрсетіп, үзіліссіз білім беруді көздеген.

Екіншіден, қазір бала өздігінен білім алу керек, ал мұғалім тек бағдарлаушы болу керек, яғни баланы дамыта оқытуымыз керек деген қағида маңызды. Бұл жөнінде А.Байтұрсынұлы: «Бала білімді тәжірибе арқылы өздігінен алу керек. Мұғалімнің қызметі оның білімінің, шеберлігінің керек орны өздігінен алатын тәжірибелі білімнің ұзақ жолы қысқару үшін, ол жолдан балалар қиналмай оңай оқу үшін, керек білімін кешікпей кезінде алып отыру үшін, балаға жұмысты әліне шағындап беру мен бетін белгілеген мақсатқа қарай түзеп отыру» – деген пікірді ұстанады [4, 336б].

Үшіншіден, бүгінгі таңда баланың жас ерекшелігін, психологиясын ескеру, бала психологиясы ғылымын білу маңызды деп есептеледі. Осы жөнінде ғалым «Қазақша оқу жайынан» атты мақаласында: «Бала оқытатындар бала оқытуын жақсы білерге керек. Бала оқытуын жақсы білейін деген адам әуелі балаларға үйрететін нәрселерін өзі жақсы білерге керек, екінші, баланың табиғатын біліп, көңіл сарайын танитын адам боларға керек. Оны білуге баланың туғаннан бастап, өсіп жеткенше тәнімен қатар ақылы қалай кіретін жолын білерге керек. Баланың ісіне, түсіне қарап, ішкі халынан хабар аларлық болу керек» - деп тұжырымдайды [4, 433б].

Төртіншіден, жаңартылған білім беру жүйесінің тағы бір ерекшелігі, грамматикалық тақырыппен бірге лексикалық тақырып қатар беріледі, басымдық лексикалық тақырыпта болады. Ал лексикалық тақырыптар әр алуан тақырыпты қамтиды. Сол арқылы оқушының танымдық қабілетін дамыту көзделеді. Бұл А.Байтұрсынұлы мен Телжан Шонанұлы бірлесіп дайындаған «Оқу құралында» бар дүние. «Оқу құралын» жан-жақты талдаған мақаласында тілші-ғалым Рабиға Сыздық былай деп саралайды: «Бұл еңбектегі материалдың құндылығы, 10-12 жастағы мектеп балалары үшін табиғат құбылыстары: жыл мезгілдері, олардың адам тіршілігіне қатысты жай-жағдайлары («Қазақ даласы», «Дала бораны», «Күз» т.б.) әңгіме етіледі және тек қазақ тұрмысына, қазақ танымына жанасты көріністер ғана емес, Тундра,

Арқалық (яғни Солтүстік) мұз мұхиты, «Арқаның жарқылы» (орысша Северное сияние) сияқты қазақ табиғатында жоқ құбылыстармен де таныстырылады. I бөлімнің бір үлкен тарауы жан-жануарлар мен өсімдіктер дүниесіне арналған. Мұнда да аң-құстар үй жануарлары мен тағы жануарлар, олардың түрлері мен тұқымдары, адам тіршілігіндегі алатын орны, пайдалы-зиянды тірліктері жайындағы мәліметтер жинақы, жүйелі түрде баяндалады. Мұнда да тек қазақ жеріндегі ғана емес, өзге құрлықтарда бар жандықтар өте ертеде болған мамонт, бұл замандағы маймұлдар, тундра бұғылары тәрізділер де әңгімеленеді, бизон, термит, мұхиттарда болатын каракатица өз атауларымен баяндалады. Жан-жануарлар әлемімен таныстыруда да жандықтардың жер жүзіне таралуы, қыстыгүнгі жан сақтауы, жауынан қорғану деген таза танымдық материалдар берілген және оны авторлар өздері жазған» [7, 396].

Өздеріңіз көргендей, қазіргі оқулықтарда да алуан түрлі, сан саланы қамтыған лексикалық тақырыптар берілген, осы арқылы білім алушылардың танымдық та, грамматикалық та білімін ұштау көзделген.

Бесіншіден, осы лексикалық тақырыптарды меңгертуде сөйлесім әрекетінің түрлері деп біз көрсетіп жүрген оқылм, жазылм, айтылм, тыңдалым арқылы сауаттылықты қалыптастыру көзделеді. А.Байтұрсынұлы еңбектерінде ол оқу үйрету, жазу үйрету, сөйлеу үйрету деп келеді. Ғалым бұл жайында «Баяншы» еңбегінде «Оқу үйренгендегі бас мақсат – керек сөзді жаза білу, жазылған сөзді оқи білу. Сөз – дыбыстың мағыналы болып тізілгені. Сөз айту – дыбысты ауызбен тізу. Сөз жазу – дыбыстардың белгісін қағаз бетіне тізу», - деген түсініктеме береді. Мұндағы сөз айту – айтылым, сөз жазу - жазылым екендігі айқын.

Алтыншыдан, жаңартылған білім беру жүйесі бойынша оқушы алған білімін тәжірибеде, күнделікті өмірде қолдана білу керек [8]. Бұл мәселені А.Байтұрсынұлы «Баулу мектебі» деген мақаласында жан-жақты талдай келе «Өлі оқудан» көрі «төте оқу» беретін білім жандырақ. «Төте оқудан гөрі «көрнекі оқу» беретін білім жандырақ, «баулу» беретін білім бәрінен де жандырақ. «Баулу» асылында дағдылы шағындағы, тіпті «бала оқыту» емес, тіршілік ісіне тігелей түсіру», – деген қорытынды жасайды. Демек, ғалым тіршілік ісіне тігелей түсіру деп, біздің өмірде, тәжірибеде қолдана алу керек дегенімізді айтып тұрған жоқ па?

Мұндай сәйкестіктерді әлі де тізбектеп, мысалдар арқылы дәлелдеп көрсете беруге болады. Жаңа деп жүргеніміз, бір ғасыр бұрын айтылып, жазылған дүние. Қорыта келгенде, білім беру жүйесінің ерекшеліктері туралы әлі де айтар жайлар бар және ол бұл салаға қатысты көптеген мәселелерге байланысты алда туындайтын сауалдардың кейбірінің шешім табуына көмегі тиюі де мүмкін.

Ұлтымыздың көсемі – Ахмет Байтұрсынұлы айтқандай, «үйрену һәм үйрету ең басында қиын. Балалар оқудың басында қиналмаса, оқудан тауы шағылмай, көңілі қайтып мұқалмайды, оқуға ықыластанып, оқыған сайын қызығады. Үйретушінің де жігері құм болмайды. Ісі ілгері оңай жылжыған сайын көңілденіп оқытуға жаһады зорайып шабыттанады» [9, 323]. Осы тұрғыдан келгенде, мемлекеттің білім беру тұжырымдамасы міндеттерінің бірі – білім беру жүйесі мен оқытудың сапасын арттыру, сабақтың әдістері мен мазмұнын жетілдіру, методологиялық жағынан дамыту болып табылады. Сондықтан Ахмет Байтұрсынұлының бай, теңдесі жоқ ғылыми-әдістемелік мұрасын әлі де толыққанды зерттеп, оқу-ағарту саласының білім беру ісіне жаратуда ғалымның әдістемелік тұжырымдары мен ұстанымдарын басшылыққа алу қажет.

Қорытынды. Болашақ ұрпақтың жаңаша ойлап, әлемдік сапа деңгейіндегі білім мен білік, тәрбие негіздерін меңгеруіне ықпал ететін жаңа білім беру мазмұнын құру – ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының бай әдістемелік, педагогикалық мұрасын пайдалану деген сөз. Ол үшін ғалымның төмендегі тұжырымын оқу үдерісінде үнемі басшылыққа алған абзал.

1. Тілдік материалды меңгертуде жеңілден ауырға, жайдан күрделіге қарай оқыту ұстанымын басшылыққа алу керек.

2. Тілді үйрету әліпбиден басталу қажет.
3. Тілді үйрету қазақ тілінің сөз, сөйлем жүйесін үйретумен қатар жүру керек.
4. Материалды меңгертуде мақал-мәтел, нақыл сөз, мысал, өлең-жыр, қызықты шағын әңгімелер пайдаланылу керек.
5. Сабақ меңгертуде көрнекі құрал, иллюстративтік материалдар басты назарда болу керек.
6. Оқытушы бір әдісті емес, бірнеше әдісті болу керек.
7. Ұстаз үздіксіз ізденіс үстінде болуы шарт.
8. Көркем сөйлеуге және сөйлетуге ден қойған абзал.
9. Тәжірибелік жұмыстардың көп орындалуын назарда ұстау керек.
10. Берілген материал оқушыға аса түсінікті, ұғымына сай болу керек.

Қорыта келе, А.Байтұрсынұлы «Мектеп керектері» деген мақаласында мектепке керекті 4 нәрсені айтады. «Әуелі керегі – білімді, педагогика, методикадан хабардар, оқыта білетін мұғалім... Екінші, оқыту ісіне керек құралдар қолайлы һәм сайлы болуы. Үшінші, мектепке керегі белгіленген бағдарлама, ... соңғы сайлы болуға тиісті оқу құралдары»[4, 438б]. Қазіргі таңда, аталғандардың төртеуі де, білімді мұғалім де, құрал-жабдықтар да, бағдарламалар да, оқу құралдары да бар, ендеше саналы әрі білімді ұрпақ дайындау үшін бар күш-жігерімізбен еңбек етейік. Ұлт мектебінің ұлы ұстазы - Ахмет Байтұрсынұлының әліпбиін ұлтымызға жасап кеткен мұра екенін ұмытпай, тілді оқыту әдістемесіне қалдырған еңбектерінің бүгінде маңызды екендігін айта келіп, мейлінше, тиімді пайдаланайық. Себебі А.Байтұрсынұлының қалдырған мұрасы – ешқашан сарқылмайтын қайнар іспеттес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Имаханбетова Р., Байдебеков Қ. «Ұлағатты ұлт ұстазы» (анықтамалық-көрсеткіш) – Алматы: Сардар, 2016.- 276+32 жапсырма бет.*
2. *Қыдыршаев А. Ахмет Байтұрсынұлының әдістемелік мұрасы. – Орал, 1998. – 132 б.*
3. *<https://aqiqat.kazgazeta.kz/news/11715>*
4. *Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 443б.*
5. *<https://astana-akshamy.kz/>*
6. *Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2017. – 340б.*
7. *Сыздық Р. Ахмет Байтұрсынұлы мен Телжан Шонанұлының «Оқу құралы» атты көлемді еңбегі жайында // Ахмет Байтұрсынұлы және қазақ филологиясы мәселелері: конференция материалдары мен тезистері. – Алматы: Арыс, 2004. – 208б.*
8. *Семченко А.А. Опыт Казахстана по обновлению содержания школьного образования// Современные образовательные ценности и обновление содержания образования: сборник научных статей по материалам IV Международной научно-практической конференции. Белгород, 23-24 октября 2018 г./Под ред. Т.В. Балабановой, Т.А. Гнилицкой, Е.В. Никулиной, В.И. Еригиной, Н.В.Немыкиной, К.В.Харченко. Ч.1.-298 с.*
9. *Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ руханиятының көсемі. Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Семей, 2022. –209б.*

References:

1. *Imahanbetova R., Baidebekov Q. «Ūlaǵatty ūlt ūstazy» (anyqtamalyq-körsetkiş) – Almaty: Sardar, 2016.- 276+32 japsyrma bet.*
2. *Qydyrşayev A. Ahmet Baitürsynūlynıñ ädistemelik mūrası. – Oral, 1998. – 132 b.*
3. *<https://aqiqat.kazgazeta.kz/news/11715>*
4. *Baitürsynov A. Til taǵylymy. – Almaty: Ana tili, 1992. – 443 b.*
5. *<https://astana-akshamy.kz/>*
6. *Qazaqstan Respublikasynyñ jalpy orta bilim беретin ūymdarynda oqu protsesin ūymdastyrudıñ erekselikteri turaly: Ädistemelik nūsqaу hat. – Astana: Y.Altynsarin atyndaǵy Ūlttyq bilim akademiasy, 2017. – 340 b*

7. Syzdyq R. Ahmet Baitürsynұly men Teljan Şonanұlynyñ «Oqu qūraly» atty kölemdi eñbegi jaiynda. Ahmet Baitürsynұly jáne qazaq filologiasy мәselele//konferensia materialdary men tezisteri. – Almaty: Arys, 2004.-208 bet.

8. Semşenko A.A. Opyt Kazakhstana po obnovlenii soderjania şkol'nogo obrazovania//Sovremennye obrazovatel'nye tsennostii obnovlenie soderjania obrazovania: sbornik nauşnyh statei po materialam IV Mejdunarodnoi nauşno-praktişeskoj konferentsii. Belgorod, 23-24 oktiabria 2018 g./ Pod red. T.V. Balabanovoi, T.A. Gnilitsoi, E.V. Nikulinoi, V.İ. Eriginoi, N.V. Nemykinoi, K.V. Harşenko. Ş.1.-298 s.

9. Ahmet Baitürsynұly – qazaq ruhaniatynyñ kösemi. Respublikalyq ğylymi-täjribelik konferensia materialdary. – Semey, 2022. – 209 b.